

Artikeln är skyddad av gällande upphovsrättslig lagstiftning och är ej avsedd för publicering utan författarens tillåtelse. Copyright © 2005-2019 Ana Danielsson.

URSPRUNGLIG SHAMANISM av Ana Danielsson

1. Ursprunglig shamanism ur några olika forskarperspektiv.

Den tidigaste uppfattningen om shamanism utarbetades av ryska antropologer under slutet av 1800-talet till början av 1900-talet. Därefter har shamanism studerats ur olika synvinklar av etnologer, antropologer, sociologer och religionshistoriker. En livlig diskussion har länge pågått i forskarkretsar, om vad shamanism egentligen är. Debatten är igång också idag och fortsätter troligen länge till. Svårigheterna med definitionen hänger samman med att shaman och shamanism är metabegrepp, det vill säga vetenskapliga konstruktioner. De saknar en exakt motsvarighet i ett specifikt religiöst sammanhang. Begreppen bildades för att det skulle vara möjligt att förklara vissa beteendemönster och idéstrukturer på ett mer generellt plan. (Larsson 2000: 22)

Ordet shaman härstammar från det tungusiska *sâman* (*xaman*) och kom till oss genom de ryska antropologerna. Övriga folkgrupper i centrala och norra Asien, liksom samer i Norden och inuiter på Grönland och i Kanada, har andra ord för sin motsvarande rituella ledare. De tidiga forskarna såg shamanism som en rituell praktik och ett komplex av trosföreställningar som bara finns hos arktiska, sibiriska och centralasiatiska folk. Shamanen var del i ett jägarsamhälle (jakt och fiske). Han var en rituell ledare som med hjälp av sång och trummande kunde gå in i ett djupt transtillstånd (*extas*). Under detta lösgjorde sig en av hans själar (*frisjälen*) från kroppen och begav sig till den övernaturliga världen (*själsresa*). Shamanen kommunicerade där direkt med krafterna/andarna och förmedlade sedan den kunskap han erhållit till sitt folk.

Under seansen bar shamanen förutom trumman också en speciell ceremonidräkt. Han hade hjälp av sina skyddsandar, som ofta var i djurgestalt. Skyddsandarnas ledare (*rådare*) var "djurmodern". Syftet med shamanens själsresa var att se framtiden, ge hjälp inför jakten, finna hur han skulle bota en sjuk person eller följa en döds själ till den andra världen (*psykopomp*). En shaman tjänade alltid sin grupp, men hans sociala roll varierade. Ibland var han hela klanens shaman, ibland tjänade han en liten grupp, till exempel en familj. I norr fanns också professionella shamaner som inte hörde till någon speciell grupp utan kunde tillkallas av flera olika grupper i krissituationer.

Shamanen var inte den enda religiösa ledaren i ett samhälle, utan andra ledare samexisterade med honom. Han deltog endast i speciella situationer, han var extasteknikens mästare. Att initieras till shaman skedde i två steg. Genom en svår sjukdomskris mottog han kallelsen. Ibland gick uppgiften i arv inom en

familj, ibland kallades någon direkt av andarna. Den inledande krisen benämndes av många tidiga forskare som "arktisk hysteri". Man såg shamanen som en labil och hysterisk person. Detta påstående har helt uteslutits av senare forskare. Liksom hos de kristna missionärerna som betecknade de amerikanska ursprungsfolkens religiösa ledare som galningar och deras religion som vidskepelse, var denna diagnos troligen ett försök att förklara ett beteende som utifrån en inskränkt västerländsk synvinkel föreföll irrationell.

Senare tids forskare betonar tvärtom shamanens förmåga att kontrollera både den inre och den övernaturliga världen. Intensiteten i shamanens andliga erfarenhet kräver ett "starkt kär", förmåga till kontroll och härbärgerande. Den förmågan erövrar genom en lång tid av undervisning och träning – det andra steget av initiationen. Den kallade var elev till en mästarshaman och fick lära allt om de traditionella kunskaperna i teknik och mytologi, samt om andar och krafter. Dessutom kunde han undervisas genom drömmar och visioner av en död shamans ande. Initiationen avslutas med en invigningsritual.

Den shamanska världsbilden präglas av ett kosmos i flera nivåer (3-7-9). Mellanvärlden är där människorna bor. Över den finns en eller flera himmelskikt och under den underjorden. De olika nivåerna sammanbinds av världspelaren, en axel eller kanal som längst upp slutar vid polstjärnan. Genom världspelaren kunde shamanen resa till de andra världarna. (Hultkrantz 1996).

Somliga forskare menade att "andebesatthet" var ett kriterium på äkta shamanism (Mongoliet, Tibet) och i Afrika. Eliade och många andra forskare betonar dock att även om besatthet kan förekomma i ett shamanistiskt sammanhang, är det en väsentlig egenskap för en shaman att ha kontroll över andarna. Mircea Eliade, en av de stora shamanforskarna, var den första som kom med en översikt av shamanismens väsen i sitt verk: "Shamanism, Archaic Techniques of Ecstasy" 1964. Han sammanfattade den psykologiskt inriktade forskning som dominerat fram till 50-talet och utvidgade den med data från olika platser över världen. Han pekade på att liknande fenomen som fanns i det cirkumpolära området hade observerats i Nord- och Sydamerika, Indonesien med flera platser. Han menade att dessa fenomen var shamanska och skulle studeras tillsammans med sibirisk shamanism. (Hultkrantz 2000: 33)

Att begränsa definitionen av begreppet shaman och shamanism är nödvändigt enligt Eliade. Men att göra det så snävt att det bara omfattar de arktiska och sibiriska områdena är inte befrämjande för forskningen, menade han. Däremot måste det klart särskiljas från begreppen magiker och magi som är universella begrepp. Eliade såg den sibiriska shamanismen som grunden, men ansåg att shamanism också förekommer på andra platser i världen. Ekologiska och ekonomiska kontexter i en kultur påverkar gestaltningen av shamanism och därför avviker detaljer på olika platser. Den extatiska upplevelsen i kombination med själsresan såg Eliade som kärnan. Shamanens huvuduppgift var att

förmedla den kunskap som han fick genom att kommunicera med krafterna (andevärlden) till människorna i sin grupp. Syftet var att hjälpa hela gruppen eller en individ i gruppen.

Eliade betonade också att även om det förekommer ett shamanistiskt inslag i en religion behöver det inte betyda att shamanism är tongivande i kulturen. Vidare är det så att shamanism – liksom alla religioner – kan innehålla ursprungsföreställningar och tekniker, men det innebär inte att det för den skull är detsamma som den ursprungliga föreställningsvärlden. Det är inte möjligt att finna ursprungsfenomen någonstans. Det finns inga så gamla historiska dokument. Eliade skriver att man måste anta att det under tusentals år har skett en utveckling och att människorna redan under stenåldern hade någon form av religiöst liv. (Eliade 1964: 4-8) Sammanfattningsvis är för Eliade shamanism i huvudsak "en ritualteknik kopplad till ett universellt kosmologiskt systemtänkande, extastillstånd och själsresor". (Larsson 2000: 22)

Shamanen är den stora experten beträffande den mänskliga själen. Endast han ser själen och känner dess art och bestämmelse. Han är själens väktare i samhället. Genom att vistas mycket i den inre världen och själv göra erfarenheter lär han sig de grundläggande mönstren för hur psyket fungerar.

När Edward B. Tylor kom med sin tes om animismen (efter grek. Anima = själ) fångade han de djupaste föreställningarna som shamanismen vilar på. Allt är besjälade, den materiella värld som omger oss genomsyras av en osynlig värld. Shamaner ser och kommunicerar med den osynliga världen. Tron på att allt levande har en själ skapar ett förhållningssätt som ger vördnad och samhörighet med naturen.

Nära Eliades definition befinner sig en annan viktig shamanforskarare – Åke Hultkrantz. Hans definition har kallats klassisk och är vida spridd. Hultkrantz är övertygad om att shamanism i huvudsak är ett enhetligt fenomen eller fenomenkomplex, även om detaljer varierar på olika platser. Detta komplex kan förbindas med olika religiösa system. Vidare menar han att fundamentet för den mer generella shamanismen alltid måste vara den sibiriska gestaltningen. I förbindelsen mellan extatisk upplevelse och rituell form har vi att söka shamanismens kärna. (Hultkrantz 2000: 35)

"Transen och extasen är två ord för samma tillstånd och kan klart definieras som ett inre, från den vanliga verkligheten avskärmat tillstånd och uppfattas likvärdigt med den övernaturliga världen." (Hultkrantz 2000: 34-35)

Den kunskapsförmedlande uppgiften är den viktigaste för en shaman. Tekniken är ett kontrollerat förändrat medvetandetillstånd (trans) under vilket shamanen med hjälp av sina skydds- och hjälpandar kan agera i den andra världen till sina medmänniskors bästa. Syftet är att återställa balans. Kontakten med andarna

kan även nås utan djupa transtillstånd. Hos de Nordamerikanska ursprungsfolken är en lätt trans vanligast.

Shamanen är förmedlare på grund av sin kallelse och begåvning. För att systemet ska bli trovärdigt måste en shaman utses av andarna. Hultkrantz som under lång tid har studerat de Nordamerikanska ursprungskulturerna betonar att det än i dag finns levande shamanism där. Det är sannolikt att shamanism utgör ett gammalt kulturarv från jägartiden och är ett av de kända äldsta uttrycken för religiösa föreställningar. Detta skulle kunna förklara att det finns på så skilda platser över världen. Hypotesen om utbredningen av en arktisk jägarreligion som till sin grund är shamanistisk kan söka visst stöd i det arkeologiska materialet från Nordamerika.. (Hultkrantz 2000: 36)

Senare tids forskning har kommit med nya perspektiv. Larsson skriver i inledningen till "Shamaner" att många forskare i dag avvisar tanken om enhetlighet och vill använda ett vidare shamanbegrepp. Förmedlaraspekten framhävs som den viktigaste.

Begreppet "demokratisk shamanism" lanserades av Robert Lowie och Morris Opler. De hävdade att shamaner är alla som har förmåga att hämta kunskap via transtillstånd. Alla som har någon form av kontakt med andarna. Deras kraft användes i ett specifikt syfte – divination, helande, sköldtillverkning. Mot detta argumenterar Hultkrantz. Han anser att shamaner har en förmåga och kunskap som bara ett fåtal äger. (Salomonsson 2000: 182)

Idag ser man också allt tydligare att shamanen fungerar på olika sätt hos olika folk. Forskningen lyfter snarare fram det unika och sociala sammanhanget i de enskilda folkslagens shamanism. Därför menar man att det vore mer korrekt att tala om shamanism i pluralis, som shamanismer istället för shamanismen.

Jane Atkinsons shamananalyser bygger på detta synsätt. Den pluralistiska uppfattningen finns hos många amerikanska forskare i dag. De ser de shamanska fenomenen på olika platser som självständiga skapelser inom olika kulturer. Atkinson hävdar att det sker en förflyttning från lokal till global kontext i dag.

En annan nutida forskare är Joan B. Townsend. Hon ser inte shamanism som en religion utan som en serie trosföreställningar och praktiker som kan vara del av en religiös kultur. Enligt hennes typologi är det fem saker som är avgörande. Direkt kontakt med andarna, förmåga att under trans kontrollera andarna, ha ett fokus på att förbättra tillvaron för andra samt att det sker genom en själsresa under vilken shamanen får hjälp av sina skyddsandar och andedjur.

Kompletterande aspekter är världsbilden, initiationen, invigningen och att shamanen kan rådgöra med krafter och hämta hem kunskap från andevärlden. En shaman kan se andevärlden och interagera med den. Townsends kriterier

baseras på de mer inflytelserika shamanforskarnas arbeten (Eliade, Hultkrantz, Harner, Price-Williams). (Townsend 1997: 429 – 469) Personligen känner jag samhörighet med hennes synvinkel.

Konklusion

Jag har aldrig kunnat dra några slutsatser om shamanism, för att kunna göra det måste man vara aktiv deltagare i shamanernas värld, /.../ Man behöver en hel livstid för att vinna medlemskap i en kulturell värld. Jag har arbetat hängivet i mer än trettio år i den förnimbara värld som det gamla Mexikos shamaner tillhör och jag tror inte att jag har vunnit sådant medlemskap, som tillåter mig att dra några slutsatser eller ens föreslå några. (Castaneda 1997)

Kanske ligger en del av svårigheten att finna en definition av shamanism i vår egen oförmåga att förflytta oss bortom det tänkande som präglar den västerländska kulturen. Kanske behöver vi tillägna oss en större ödmjukhet inför det okända. Vi kan lära av det vi nu ser som fördomar; att forskarna tidigare kallade shamaner för galningar och deras religiösa uttryck för vidskepelse. Vilka fördomar hindrar oss idag?

Shamanism präglas av ett annorlunda tänkande. Det är mer baserat på deltagande än ett strikt intellektuellt förhållningssätt till universums ordning. Utifrån min erfarenhet av tjugofem års arbete med måleri, bildspråk och drömarbete, syns det mig som shamanism tillvaratar intuitiva erfarenheter och varseblir det irrationella, samt använder de kunskaperna på ett viljemässigt sätt. Trots alla avarter och den kommersialism som finns inom New Age- rörelsen, kan det under det sökandet gro ett sant och nödvändigt behov hos människor i vår tid att finna nya tankestrukturer och förhållningssätt – att varsebli på annorlunda sätt – för att skapa balans där störningar råder i vår värld.

2.- Nord- och Sydamerikansk religion och shamanism – likheter och skillnader.

Även om den sibiriska shamanismen var den tidigast studerade och dokumenterade finner vi i stora drag samma komplex från Alaska i Nordamerika till Tierra del Fuego/Eldlandet på Sydamerikas södra spets. Många forskare har sett hela den amerikanska civilisationen som härstammande från den cirkumpolära kulturen. Att bestämma ursprunget till shamanismen i Amerika är långtifrån löst, men många antar att den spreds via Berings sund ner till de båda amerikanska kontinenterna.

Hos inuiterna och Nordvästkustindianerna i Nordamerika är shamanismen mycket lik den som finns hos de arktiska och sibiriska folken. Den kännetecknas av en intensiv extas och att shamanen har en ledande roll i samhället. Initiationen till shaman följer också ett likartat mönster. Inuiterna saknar dock trumma och shamandräkt. Istället sjunger shamanen länge på ett hemligt språk

tills han faller i trans. Liksom shamaner i Grönland reser han till havets botten och möter där havsandar. (Eliade 1964: 288). Nordvästkustindianerna från Washington och norrut har en än i dag levande shamanism. De livnar sig på fiske och är kulturellt enhetliga men politiskt och språkligt splittrade. De har relativt god ekonomi och lever kvar på de platser de bebodde innan de vita kom. Därför har de klarat sig bra jämfört med många andra indianfolk. (Carl Johan Gurt: 1993)

Visionssökande

Hos Nordvästkustindianerna används än i dag ett visionssökande – en trosföreställning som var spridd över hela Nordamerika. Vissa personer söker genom isolering och fasta kontakt med en personlig skyddsande från den övernaturliga världen. Denne kommer sedan att vara till hjälp (vägledning och beskydd) under resten av livet. Hultkrantz ser denna företeelse som ett av de grundläggande religionsdragen i Nordamerika. (Hultkrantz 1967)

Detta gäller även Sydamerikas indianer. Också här kan alla som vill söka visioner och finna sin skyddsande. Drömmar och visioner ses som lika verkliga som vardagslivet. Det innebär inte att man blandar ihop världarna utan att man värderar dem som lika värdefulla. Kunskap som man erhåller i drömmar och visioner är lika sanna och viktiga som de som förmedlas i vakenlivet.

Skillnaden mellan vanliga människors erfarenheter av andevärlden och shamanens är kvantitativ och har olika intensitet. Shamaner har en starkare magisk-andlig kraft. Han/hon har förmåga till en djup och intensiv kontakt med den övernaturliga världen och kunskap att agera direkt i denna värld. Fokusering, träning och erfarenhet ger det mästerskap gamla shamaner kan uppnå. De är experter på sitt område precis som vilken annan expert som helst i västerlandet är på sitt kunskapsområde. Shamaner har också flera skyddsandar och andedjur än andra människor. Dessa möjliggör för shamaner att vistas i och överleva intensiva möten i den andra världen. En shamans auktoritet beror helt av hennes skicklighet i sitt utövande av shamankonsten. Det är de enda betyg hon har.

Skillnader

Det finns så många olika amerikanska urfolkskulturer med en så rik och varierad syn på det övernaturliga, att det är svårt att överhuvudtaget generalisera. I Amerika finns det inte en urfolksreligion utan en mångfald. Deras livsfilosofier är lika dramatiska och spännande som de konstformer genom vilka de uttrycks. (Hultkrantz 1987/1992) Jag finner det svårt att se någon tydlig skiljelinje mellan just Nordamerikansk och Sydamerikansk shamanism och religion. Om man ska generalisera tycks likheter och skillnader mera utgå ifrån de ekologiska och sociala förhållandena. Den natur som omger ett folk styr hur man organiserar sitt samhälle och hur man försörjer sig. Detta påverkar i sin tur religionen och de shamanska uttrycken.

Gemensamt för alla religionerna tycks vara att tänkandet grundas på en idé om att världen fortlever om balans upprätthålls. En växelverkan pågår där allting påverkar varannat. Man skulle kunna säga att ett nätverkstänkande dominerar. Intressant nog något som på helt andra vägar har nått också oss nyligen.

I en jämförelse av de gamla myterna finner Hultkrantz att det i Nordamerika flödar av berättelser om världens tillkomst, medan myter om människornas tillkomst är få. I Sydamerika är det tvärtom. (Hultkrantz 1967: 22) Andra myter som förekommer ofta över hela kontinenten är tvillingmyterna och framstigandet (Emergence myth). Den senare är berättelsen om hur människorna stiger upp ur jordens inandöme genom ett hål till den värld vi nu lever i. Denna myt är spridd i Nordamerika och norra Sydamerika och hör ihop med odlarkulturernas religiösa mönster. Vi kan här se hur den influerats av växterna som kommer upp ur jorden. Myter och ceremonier utformas för att vara till hjälp i vardagslivet och präglas därför av det sociala livet och sättet att livnära sig på. På samma sätt blir gudarna och andarna präglade både av natur, klimat och av försörjningssättet. Jägarkulturer behöver mod och jaktlycka och odlarkulturer regn och sol för bra skördar.

Hultkrantz ser två stora riktningar i de religiösa mönstren – dels de gamla jägarreligionerna, dels de nyare odlarreligionerna. Hos jägarfolken är djurceremonialism viktigast och hos odlarna finns en fruktbarhetskult med årtidsceremonier för god skörd. I stora drag finns jägarkulturer i norra Nordamerika och södra Sydamerika. Odlarkulturer och boskapsskötsel finner vi mestadels i södra Nordamerika, Centralamerika och norra Sydamerika. Man kan också se att odlarfolken ofta är bosatta i bergstrakter och jägarna finns på prärien och i djungelområden.

Inom shamanismen tycks trummans betydelse för att uppnå trans dominera i Nordamerika. I Sydamerika uppnås trans oftare med hallucinogener eller genom en viljemässig förmåga att skifta medvetandetillstånd. Detta sker mest ute i naturen och är en konst som Q'eros, ett bergsfolk som lever i fem små byar högt uppe på Andernas sluttning i Peru, behärskar. De ser sig själva som inkaättlingar och har tills nyligen levt helt isolerade. (Wilcox 1994)

Högekulturer

I Amerika existerade de enkla jägarsamhällena jämsides med komplexa indiancivilisationer. I norra Sydamerika, Centralamerika och Mexiko fanns högt utvecklade civilisationer som blomstrade samtidigt ungefär 500 f. Kr. Här utvecklades ett hierarkiskt prästerskap med stor makt över folket. Man hade en solgudskult och byggde ofantliga tempel på pyramidformade fundament. Det har förekommit mycket spekulerande om varifrån dessa kulturer härstammat men senare forskare har påvisat en hel serie av forntidskulturer på vars grund de senare civilisationerna gradvis har byggts upp. (Hultkrantz 1967: 135)

Hos högkulturerna har man funnit bevarade gamla indianska handskrifter. De är skrivna med en svårtolkad bildskrift, men forskningen att tyda dem går framåt och vi kan hoppas på att få tillgång till mer kunskap om de gamla föreställningarna genom dem. Övriga ursprungskulturer har alla haft en muntlig tradition som förändrats genom drömmar och visioner.

Högkulturerna var en agrar fruktbarhetsreligion med jord- och modergudinnor. Jaguaren, puman, ozeloten, kondoren och ormen var viktiga heliga djur. Högkulturerna tillhörde bergskulturerna och de var stjärnornas folk. Den kosmiska symboliken var starkt betonad och de ägde astronomiska kunskaper som syns i byggnaders fascinerande ljusspel.

Stjärnor, planeter, sol och måne var andar. Solguden var den högste tillsammans med mångudinnor. Solgudar och mångudinnor finns på många håll i Nordamerika men i Sydamerika förekommer solguden sällan utanför högkulturerna. (Hultkrantz 1967: 36-37)

Det högsta väsendet kan också uppenbara sig i blixten och då är åskans dunder gudens röst. En annan vanlig föreställning i Nordamerika är att åskan orsakas av övernaturliga väsen i fågelgestalt – åskfåglar. (Hultkrantz 1967: 39) Hos Inkafolket kunde kallelsen till shaman ske genom att man träffades av blixten.

En del indianfolk saknar ett Högsta väsen. Hos dem finns bara andar som är relaterade till elementen. Till exempel hos Shuarfolket i Ecuador är andarna relaterade till jord, himmel och vatten. Den första shamanen enligt dem var Tsunki och hon var kvinna. Vattenanden var också förbunden med Anakondan, en orm. (Perruchon 2003)

Likheter

Hultkrantz pekar på fyra gemensamma drag hos de amerikanska indianernas kulturer. Den första är världsbilden med ett kosmos i tre nivåer. De olika världarna förbinds med en världspelare. Nästa drag handlar om att alla relationer är lika värdefulla och att allt liv har samma rätt till sitt eget liv. Det finns ett nära släktskap mellan djur och människa och människans uppgift är att värda och respektera allt liv på jorden. Den tredje föreställningen handlar om att "allt är ett", det vill säga att det är viktigt att eftersträva balans mellan allt i universum. Allting påverkar varannat. Universum är ett stort nätverk. Uppstår obalans någonstans störs hela harmonin. Den fjärde grundläggande föreställningen är att "tid är kretslopp". Cirkeln är den modell utifrån vilken kunskap förmedlas och struktureras. Indianer är i huvudsak intresserade av hur cykeln påverkar oss i detta liv. Att leva här och nu, ett fullödigt och harmoniskt liv på jorden, samtidigt som jorden skall förvaltas och överlämnas till kommande generationer betonas. Livet efter döden är diffust och mindre intressant.

Konklusion

Ibland bryter den övernaturliga verkligheten in i den naturliga; andarna skymtar i det omgivande landskapet, i vådrets skiftningar och stjärnornas rörelser, eller uppträder mer konkret i kultförbundens maskdanser. /.../ Djupast sett är det kulturtraditionen som avgör, var gränsen mellan naturligt och övernaturligt löper. (Hultkrantz 1967: 5-6)

Hos Amerikas ursprungsfolk är det övernaturliga inte bara intellektuella idéer, utan det är något man upplever och dansar. Precis som deras konstuttryck är det integrerat i det dagliga livet. Det är till hjälp att leva livet på jorden. Som avslutning på denna ofullständiga skildring av Nord- och Sydamerikas religioner och shamanism vill jag upprepa och betona Marie Perruchons ord i "I Am Tsunki" att idag är den aktuella frågan inom shamanforskningen ett fokus på det symboliska system som organiserar världsbilden och samhället. (Perruchon 2003: 192) En förståelse på djupet av hur vi skapar den människovärld vi lever i, kan förhoppningsvis hjälpa oss att skapa något annat, än det jag idag med bävan ser växa fram.

Referenser

Castaneda, Carlos; Intervju 1997/ artikel i "Uno Mismo" av Daniel Trujillo Rivas.

Eliade, Mircea. 2004 (1964) "Shamanism, Archaic Techniques of Ecstasy". Princeton/Bollingen Paperbacks, Princeton.

Gurt, Carl Johan. 1993. Art. i "Amerikas Indiankulturer", Uppsala.

Hultkrantz, Åke. 1967. "De Nordamerikanska indianernas religioner", Svenska Bokförlaget/Bonniers, Sthlm.

Hultkrantz, Åke. 1987. "Native Religions of North America: the Power of Visions and Fertility" ur "Religious Traditions of the World" ed. Earhart H. Byron, 1992. Harper San Francisco, New York.

Hultkrantz, Åke. 1996. "A New Look at the World Pillar in Arctic and Subarctic religions". Art. i "Shamanism and Northern Ecology" ed. Juha Pentikäinen. Mouton de Gruyter, New York.

Hultkrantz, Åke. 2000. "Shamaner i öst och väst – om shamanismens fenomenologiska enhetlighet" essä i Larsson, Thomas P. (red.) "Shamaner; essäer om religiösa mästare". Nya Doxa.

Perruchon, Marie 2003. "I Am Tsunki" ACTA, Uppsala.

Salomonsson, Mikael. 2000. "Hatalii – Olika perspektiv på shamanism hos

navajoinianerna” essä i Larsson, Thomas P. (red.) ”Shamaner; essäer om religiösa mästare”. Nya Doxa.

Wilcox, Joan Paris. 1994. ”Q’ero Shamanism and the West” (artikel)

Townsend, Joan B. 1997 ”Antropology of Religion; A Handbook”

**Ana Danielsson, uppsats VT 2005, Gävle Högskola, Religionsvetenskap
Shamanism 10 p**

Copyright © 2005-2019 Ana Danielsson. Artikeln är skyddad av gällande upphovsrättslig lagstiftning och är ej avsedd för publicering utan författarens tillåtelse.

<https://www.lavkattan.se/>